

ทุนของผู้ค้าชายแดนรายย่อยในพื้นที่จุดผ่อนปรนการค้าชายแดนไทย-ลาว*

The Capitals of Border Petty Traders at the Checkpoint for Border Trade on Thailand-Laos Border

¹วัลลภ บุญทานัง และ ²จักรพันธ์ ชัดชุมแสง

¹Wanlop Boontanang and ²Jaggapan Cadchumsang

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, Khon Kaen, Thailand

²Corresponding Author

E-mail: ¹wanlop_boon@kkumail.com, ²chakra@kku.ac.th

Received December 21, 2022; Revised January 12, 2023; Accepted January 30, 2023

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งนำเสนอการใช้ทุนของผู้ค้าชายแดนรายย่อยในพื้นที่จุดผ่อนปรนการค้าชายแดนไทย-ลาว ข้อมูลที่ปรากฏในบทความได้มาจากการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลจากข้อมูลทุติยภูมิและจากการทำวิจัยภาคสนาม พื้นที่วิจัย ได้แก่ จุดผ่อนปรนการค้าบริเวณชายแดนไทย-ลาวแห่งหนึ่งในเทศบาลตำบลท่าอุเทน อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้แก่ ผู้ค้าชายแดนรายย่อยที่ทำการค้าในแนวชายแดนพื้นที่วิจัยตั้งแต่หนึ่งปีขึ้นไป จำนวน 30 ราย ใช้วิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจงผ่านการแนะนำบอกต่อในลักษณะลูกโซ่ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา และนำเสนอข้อมูลด้วยการพรรณนาวิเคราะห์ ผลวิจัยพบว่า ผู้ค้าชายแดนรายย่อยใช้ทุนอย่างหลากหลาย ได้แก่ 1) ทุนเศรษฐกิจ ในรูปของเงินหรือทรัพย์สินที่นำไปลงทุนทำการค้าและสร้างผลกำไร 2) ทุนสังคม ในรูปแบบของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมนำไปสู่การช่วยเหลือกันของสมาชิกในชุมชน 3) ทุนวัฒนธรรม ในรูปภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่มีผลต่อการค้าชายแดน และ 4) ทุนสัญลักษณ์ ในรูปของตำแหน่งแห่งที่ในสังคม การได้รับการยอมรับ รวมถึงอำนาจที่มีอยู่ในตัวบุคคล เป็นต้น นอกจากการใช้ทุนในรูปแบบที่หลากหลายแล้ว ผู้ค้าชายแดนรายย่อยยังมีความสามารถในการผันทุนสังคมไปสู่ทุนสัญลักษณ์และทุนเศรษฐกิจ ผลการวิจัยจึงสะท้อนถึงการใช้ทุนในเงื่อนไขและบริบทที่ต่างกัน

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่อง “การใช้และการสะสมทุนของผู้ค้าชายแดนรายย่อยในพื้นที่จุดผ่อนปรนการค้าชายแดนไทย-ลาว” คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

คำสำคัญ: ทู่น; ผู้ค้าชายแดน; การค้าชายแดน; จุดผ่อนปรนการค้าชายแดน

Abstract

This article focused on the utilization of capital by petty traders at the Thai–Lao trading checkpoint for the Thailand–Lao PDR border. The content of this article was based on qualitative research. Gather data from documents and do field research in Tha Uthen Subdistrict Municipality, the research area was one of the Thai–Laos border trade checkpoints. Nakhon Phanom Province, Tha Uthen District In–depth interviews and participant and non–participant observation among the key informants identified 30 small border traders who have been trading along the research region's border for more than a year. The snowball technique and key informant selection were used. The data were examined using content analysis. According to the findings of the study, petty border traders use three types of capital: 1) economic capital in the form of money or assets used to invest in trade and make profits; 2) social capital in the form of skills; 3) cultural capital in the form of the historical background of cross–border trade along the Mekong River; and 4) symbolic capital in the form of a social position. Acceptance Including the person's power, and so on. Aside from the utilization of capital in various forms. The small border traders can also transform social capital into symbolic capital and economic capital. The findings of the study represent the utilization of capital in various settings and contexts.

Keywords: Capital; Border Traders; Border Trade; Checkpoint for Border Trade

บทนำ

การค้าชายแดน เป็นปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจที่ทำให้พื้นที่ชายแดนเปิดกว้างให้ผู้คน ทู่น สินค้า ข้าราชการ และอุดมการณ์ทางความคิดได้ติดต่อเชื่อมโยงกันกันอย่างเข้มข้น (Appadurai, 2014) จนก่อให้เกิด “กลไกเศรษฐกิจใหม่” มีการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่างรัฐและทู่น (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2559) พื้นที่ชายแดนระหว่างรัฐ จึงเป็น “พื้นที่การค้า” ด้วย ทำให้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคมซับซ้อนมากขึ้น (ยศ สันตสมบัติ, 2555) ประกอบกับพื้นที่ชายแดนมีโครงสร้างทั้งด้านเศรษฐกิจการเมืองเกี่ยวข้อกัน ทำให้เกิดผลประโยชน์จากการค้าในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งเศรษฐกิจที่เป็นทางการและเศรษฐกิจนอกระบบ ส่งผลให้การค้าชายแดนที่เคยจำกัดอยู่ในระดับท้องถิ่น ปรากฏชัดทั้งในเชิงปริมาณการค้าและประเภทของสินค้า ทำให้ระบบเศรษฐกิจการค้าชายแดนระดับท้องถิ่น เชื่อมโยงเข้ากับระบบเศรษฐกิจทั้งระดับชาติ ภูมิภาคและระดับโลก (Krainara, 2015)

การค้าชายแดน ถูกพิจารณาด้วยมโนทัศน์ต่าง ๆ เช่น เป็นจุดผ่อนปรนการค้าชายแดน ซึ่งเป็นช่องทางการค้าระหว่างประเทศที่มีชายแดนติดกัน เพื่อให้ประชาชนทั้งสองประเทศติดต่อช่วยเหลือกัน ในด้านสินค้าอุปโภคและบริโภคระหว่างญาติพี่น้อง และส่งเสริมความสัมพันธ์ในระดับท้องถิ่นให้มีการค้าขายระหว่างกัน (กรมการค้าต่างประเทศ, 2563) ความเชื่อมโยงกับมิติเศรษฐกิจของชายแดนเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นมิติพัฒนาการของการค้าชายแดนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงบริบททางการเมือง เศรษฐกิจและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (Elsing, 2019) การค้าชายแดนจึงนับว่ามีความสัมพันธ์กับ ลักษณะจำเพาะของชายแดนซึ่งส่งผลต่อรูปแบบและวิถีของการค้าชายแดน ที่ทำให้ผู้ค้าชายแดนต้อง เผชิญหน้ากับโครงสร้างอำนาจ รัฐ ทุน และระเบียบกฎเกณฑ์ของกิจกรรมการค้าชายแดน ตลอดจน การแข่งขันในตลาดเสรี (จักรกริช สังขมณี, 2559)

แม้ผู้ค้าชายแดนจะตกอยู่ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวข้างต้น แต่ผู้ค้าชายแดนบางคนได้ พยายามจัดการปัญหาที่ต้องเผชิญโดยไม่ได้ออมจำนวนต่อสถานการณ์ แรงกดดัน และอำนาจของ โครงสร้างที่กดทับด้วยวิธีการต่าง ๆ ได้แก่ การใช้ทุนเพื่อสร้างกลยุทธ์ต่อรองทั้งเชิงรุกและเชิงรับใน กิจกรรมการค้าชายแดน (บุศรินทร์ เลิศขลิทสกุล, 2561) ทั้งเครือข่ายการค้าในรูปแบบ “ความไม่เป็น ทางการ” การลงทุนผ่านการแนะนำและการชักชวน (Elsing, 2019) การกู้เงินมาเป็นทุนเพื่อที่เอาชนะ อุปสรรคทางการค้า (พฤกษ์ เกาถวิล, 2552) หรือการปรับตัวไปเป็นนายหน้าจัดส่งสินค้า (อรัญญา ศิริผล, 2561) ซึ่งเป็นการเพิ่มรายได้และยกระดับคุณภาพชีวิต (Gomez, Nittana, John & Samuel, 2011) อย่างไรก็ตาม ผู้ค้าชายแดนรายย่อยต้องอาศัยทุนที่ถือครองอยู่เป็นฐานในการ “กระทำการ” ดังกล่าว ได้แก่ เงินลงทุนในรูปเงินสด และรูปแบบอื่น เพื่อเพิ่มโอกาสสร้างกำไร สร้างความได้เปรียบ คู่แข่ง ซึ่งในกระบวนการดังกล่าวนี้ ได้ทำให้ผู้ค้าชายแดนรายย่อยเกิดความร่วมมือ หรือเครือข่าย จน นำมาสู่โอกาสเพื่อเลื่อนฐานะทางเศรษฐกิจ (Lertchavalitsakul, 2015) แม้การศึกษาเหล่านี้จะอธิบายให้ เห็นปรากฏการณ์เกี่ยวกับชีวิตของผู้ค้าชายแดน และการพยายามจัดการกับปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ เพื่อ หาทางออกให้กับการค้ากิจกรรมการค้าชายแดน แต่ทว่ายังไม่ปรากฏถึงการวิเคราะห์เจาะลึกให้ เห็นภาพของการต่อสู้ต่อรองของผู้ค้าชายแดนรายย่อยที่ตกอยู่ใต้โครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคมและ วัฒนธรรมที่กดทับอย่างชัดเจน ดังนั้นการศึกษานี้จึงสนใจวิเคราะห์กลยุทธ์การใช้ทุนของผู้ค้าชายแดน รายย่อยในการเผชิญหน้ากับโครงสร้างของระเบียบกฎเกณฑ์การค้าชายแดน โครงสร้างของเศรษฐกิจ สังคมว่าเป็นอย่างไร โดยเน้นปฏิบัติการในสนามของความสัมพันธ์ในกิจกรรมการค้าชายแดนเป็นหลัก

บทความวิจัยนี้ต้องการนำเสนอการใช้ทุนในกลยุทธ์ของผู้ค้าชายแดนรายย่อยในพื้นที่จุดผ่อน ปรนการค้าชายแดน โดยมุ่งอธิบายให้เห็นถึงการใช้ทุนในการจัดการปัญหา การปรับตัว รวมถึงการ ต่อรองกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคม เพื่อสะท้อนให้เห็นว่าในสถานการณ์หนึ่ง ผู้ค้าชายแดนราย ย่อยผู้มียอมจำนวนต่อปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้น มีการใช้ทุนที่ครอบครองในกลยุทธ์การต่อสู้ต่อรอง กับโครงสร้างที่กดทับในสนามของกิจกรรมการค้าชายแดนอย่างไร จึงทำให้ “ผู้ถูกกระทำ” กลับ

กลายเป็น “ผู้กระทำการ” ที่มีศักยภาพในการต่อสู้รับมือกับโครงสร้างที่ครอบงำเพื่อแสดงความมีตัวตนและมีตำแหน่งแห่งที่ในสนามการค้าชายแดน

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อนำเสนอทุนของผู้ค้าชายแดนรายย่อยในพื้นที่ตลาดจุดผ่อนปรนการค้าชายแดนไทย – ลาว และเพื่อศึกษาเงื่อนไขและบริบทในการเลือกใช้ทุนของผู้ค้าชายแดนรายย่อยในพื้นที่ตลาดจุดผ่อนปรนการค้าชายแดนไทย – ลาว

การทบทวนวรรณกรรม

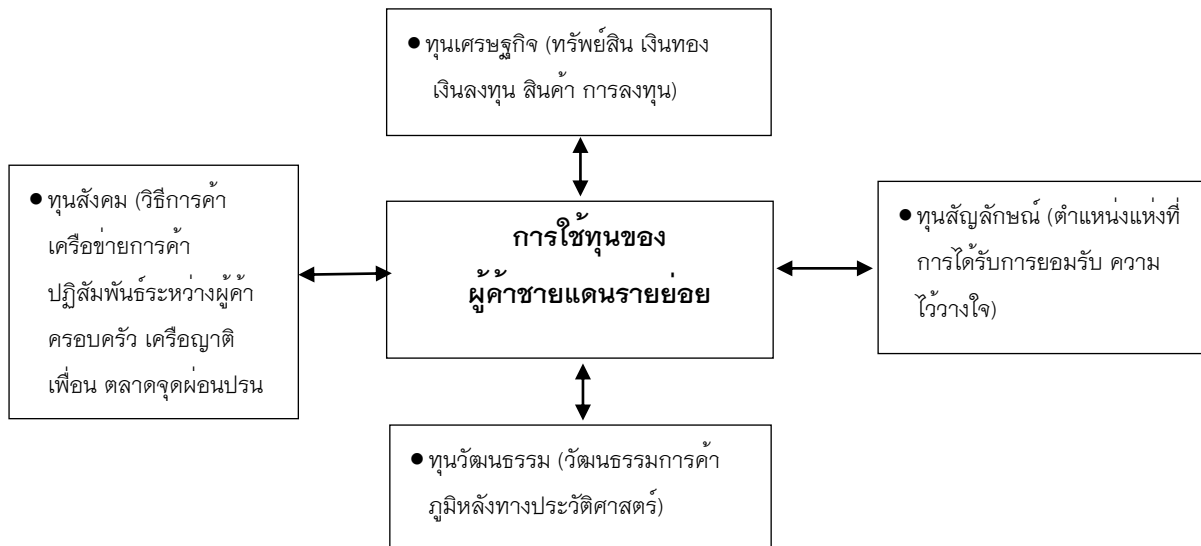
ทุน (capitals) Bourdieu มองว่า ทุนเปรียบเสมือนพลังทางสังคม (social power) ที่สามารถดำรงอยู่ในรูปแบบที่หลากหลายภายใต้สถานการณ์ต่าง ๆ และมีความเป็นพลวัตจึงได้ขยายความหมายของทุนให้ครอบคลุมด้านที่ไม่ได้เป็นวัตถุ (immaterial) โดยระบุว่ามิทุนลักษณะอื่น ได้แก่ ทุนทางเศรษฐกิจ (Economic Capital) คือ ทรัพย์สินที่สะสมเอาไว้ ได้แก่ รายได้ เงินทอง ทรัพย์สินหรือความมั่งคั่ง สิ่งของที่มีราคา รวมถึงปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ทั้งที่เป็นสินค้า และเครื่องจักร เครื่องมือ รูปแบบของทุนประเภทนี้จะดำเนินงานอยู่ในกระบวนการด้านเศรษฐกิจที่สามารถถ่ายโอนไปสู่กระบวนการอื่น ๆ ได้ เช่น การผันทุนเศรษฐกิจไปสู่ทุนสัญลักษณ์และทุนสังคม รวมถึงการสะสมทุนที่อยู่ในรูปทรัพย์สิน เงินทอง หรือสินทรัพย์ที่ถือครอง ทุนประเภทนี้มีความเป็นรูปธรรม สามารถมองเห็นจับต้องได้ และคิดคำนวณเป็นปริมาณที่แน่นอนได้ ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural capital) เริ่มต้นหล่อหลอมจากสังคม โดยเริ่มที่ครอบครัว สะสมติดตัว เช่นรสนิยมในการฟังดนตรี การอ่าน และการกิน แสดงออกผ่านเนื้อตัวร่างกาย เช่น ทักษะ การดำเนินชีวิต ทุนทางวัฒนธรรมในรูปแบบนี้สามารถนำไปใช้เป็นใบเบิกทางสู่การเป็นสมาชิกของชั้นต่าง ๆ ได้ ทุนทางสังคม (Social capital) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งสามารถสร้างและทำให้เหนียวแน่นขึ้น ผ่านการแลกเปลี่ยนสิ่งของหรือสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อกันฝ่าย เช่น การมีปฏิสัมพันธ์อย่างสม่ำเสมอของคนในชุมชน ทำให้เกิดการไว้วางใจกัน (Trust) การมีคุณค่าบางอย่างร่วมกัน (Share value) และการเกื้อกูลกัน (Reciprocity) และทุนทางสัญลักษณ์ (Symbolic capital) มีลักษณะเป็นนามธรรม ผู้คนจะสัมผัสและรับรู้ว่าปัจเจกบุคคลมีทุนนี้อยู่ เช่น การมีอำนาจ สถานภาพ และมีศักดิ์ศรี เป็นต้น แม้ว่าทุนมีรูปแบบที่หลากหลาย แต่ทุนเหล่านี้ไม่ได้เป็นอิสระอย่างสิ้นเชิงต่อกัน สามารถปรับเปลี่ยนตัวเองจากทุนรูปแบบหนึ่งไปสู่ทุนอีกรูปแบบหนึ่งได้ โดยในปฏิบัติการเพื่อตำแหน่งแห่งที่ของปัจเจกภายในสนามต่าง ๆ ผู้กระทำการจะอยู่ในตำแหน่งที่กำหนดโดยทุนต่าง ๆ ซึ่งผู้กระทำการนั้นถือครองอยู่และสัมพันธ์กับผู้อื่น ๆ อย่างไรก็ตาม การเลือกกระทำในปฏิบัติการนั้นเป็นผลสืบเนื่องจากอิทธิพลของแรงผลักดันภายในสนามหนึ่ง ๆ ที่เป็นตัวชี้นำแนวทางการกระทำของบุคคล (Bourdieu, 1997)

บทความนี้ใช้แนวคิดทุน (Capital) เป็นข้อมูลสำคัญในการวิเคราะห์ปฏิบัติการของผู้ค้าขายแตนรายย่อยที่เกิดขึ้นในตลาดจุดผ่อนปรนการค้าชายแดนไทย-ลาว ท่าอุเทน จังหวัดนครพนม โดยพิจารณาเงื่อนไขและบริบทของการเลือกเงินทุนในการต่อรองกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคม เพื่อสะท้อนให้เห็นว่าในสนามของการค้าชายแดนคือสนามของความสัมพันธ์ ซึ่งอัตลักษณ์ทางสังคม วัฒนธรรม การเมือง และเศรษฐกิจ ปะทะประสาน อยู่ร่วมกัน และในหลาย ๆ กรณีมีความขัดแย้งกัน พื้นที่ตลาดจุดผ่อนปรนในฐานะสนามของการค้าชายแดน ที่เป็นพื้นที่เชิงภูมิศาสตร์ที่ถูกขีดแบ่งให้เป็นพรมแดนของชาติจึงมิใช่เป็นพื้นที่ที่อยู่ในอำนาจควบคุมของรัฐเพียงฝ่ายเดียว หากแต่พื้นที่ชายแดนจะถูกสร้างจากคนหลายกลุ่ม ซึ่งเข้ามาใช้พื้นที่เพื่อกิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจ ในแง่นี้ความเป็นชายแดนของรัฐจึงมิได้หยุดนิ่งอยู่กับกฎระเบียบที่ตายตัว แต่ปรับเปลี่ยนความหมายไปตามลักษณะกิจกรรมและการตอบโต้ไปมาระหว่างรัฐและคนกลุ่มต่าง ๆ การศึกษาของ จักรพันธ์ ชัดชุมแสง (2563) ได้อธิบายว่า แม้ชายแดนจะกลายเป็นตัวกำหนดเงื่อนไขและกระบวนการต่าง ๆ ที่เสมือนเป็นกลไกกำกับควบคุมการดำเนินชีวิตของผู้คน แต่ผู้คนก็หาได้ปรับตัว ต่อบริบท หรือใช้ชีวิตภายใต้เงื่อนไขกระบวนการและการกำกับควบคุมเชิงโครงสร้างต่าง ๆ เหล่านี้ไปในทิศทางเดียวกัน การแลกเปลี่ยนสินค้า การเคลื่อนย้ายของผู้คน วัตถุสิ่งของ เป็นสิ่งสำคัญที่เป็นฐานรากของเศรษฐกิจชายแดนที่ผู้คนชายแดนประกอบสร้างกันขึ้นมาโดยมีประสบการณ์ร่วมกัน ซึ่งก็คือกลไกที่เอื้อต่อการปรับตัวทางเศรษฐกิจและการดำรงชีพของผู้คนที่ชายแดน อย่างไรก็ตาม บทความนี้มุ่งวิเคราะห์การใช้ทุนของผู้ค้าชายแดนรายย่อยเป็นสำคัญผ่านการวิเคราะห์ปฏิบัติการที่เกิดขึ้นของผู้ค้าชายแดนรายย่อยในพื้นที่ตลาดจุดผ่อนปรนการค้าชายแดนไทย-ลาว ท่าอุเทนที่ศึกษา และการพิจารณาทุนลักษณะต่าง ๆ ตามกรอบการวิเคราะห์ของ Bourdieu ที่ชื่อว่า ทุนได้สร้างพลังอำนาจให้แก่ผู้กระทำการ เมื่อผู้กระทำการเลือกนำไปใช้เป็นเงื่อนไขในการปรับตัว ต่อบริบท หรือใช้ชีวิตภายใต้เงื่อนไขกระบวนการและการกำกับควบคุมโครงสร้างต่าง ๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ต่าง ๆ การศึกษานี้พบว่าทุนเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่ผู้กระทำการท้องถิ่นนำมาใช้ในชีวิตทางเศรษฐกิจสังคมที่ไม่หยุดนิ่ง ดังนั้น ทุนรวมถึงเงื่อนไขและบริบทในการเลือกเงินทุน จึงเป็นประเด็นศึกษาหลักของบทความ

กรอบแนวคิดการวิจัย

บทความนี้ใช้แนวคิดทุนของ Bourdieu (1997) ใน 4 มุมมอง มุมมองแรก พิจารณาจากทุนสังคม ที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงความหมายของพื้นที่ในบริบทของกระแสทุน ที่ส่งผลถึงการดำรงอยู่และการปรับตัวของตลาดจุดผ่อนปรนการค้าชายแดนที่สัมพันธ์กับเวลา สินค้า และผู้คนที่เกี่ยวข้อง มุมมองที่สอง เป็นการมองในฐานะทุนเศรษฐกิจ ตลาดจุดผ่อนปรนการค้าชายแดนในฐานะพื้นที่ที่กำลังเปลี่ยนสภาพ (becoming) ไปตามช่วงเวลาและบริบทการต่อสู้ต่อรองทางเศรษฐกิจสังคมซึ่งประกอบด้วยผู้กระทำการที่หลากหลาย มุมมองที่สาม ทุนวัฒนธรรม แนวทางนี้วิเคราะห์พันธะในการพึ่งพากัน และปฏิสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อกันและกับสิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นบนอำนาจและ

ความรู้ประสบการณ์ที่ต่างกันและไม่เท่ากัน หากแต่ทักษะ ความสามารถ ความรอบรู้ โดยสิ่งเหล่านั้นสามารถสืบทอดกันได้ผ่านการเรียนรู้ และทุนสัญลักษณ์ ที่กล่าวถึงตำแหน่งแห่งที่ การยอมรับ และอำนาจ ซึ่งเริ่มมีบทบาทสำคัญมากขึ้น ททรัพยากรที่ได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่น ๆ ทั้งที่มาจากสถานภาพ ชื่อเสียง ซึ่งทำให้เจ้าของทุนเกิดความได้เปรียบ และเกิดเป็นผลประโยชน์ต่าง ๆ

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้มุ่งศึกษาการใช้ทุนของผู้ค้าขายแดนรายย่อยในพื้นที่จุดผ่อนปรนการค้าชายแดนไทย-ลาว ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลทั้งจากการศึกษาจากเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนามเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกจากปรากฏการณ์การค้าชายแดนในพื้นที่จุดผ่อนปรนการค้าชายแดนไทย-ลาว ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัยครั้งนี้ คือ ผู้ค้าขายแดนรายย่อยที่มีสัญชาติไทย เป็นผู้ทำการค้าขายในพื้นที่จุดผ่อนปรนการค้าชายแดนไทย-ลาว อ.ท่าอุเทน และมีประสบการณ์การค้าชายแดนไม่น้อยกว่า 1 ปี ในฐานะที่เป็นผู้ทำการค้าชายแดนที่มีประสบการณ์โดยตรง โดยมุ่งหวังข้อมูลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทุนในการทำการค้าชายแดน ประสบการณ์ชีวิต กลยุทธ์ ยุทธวิธีและการปรับตัวในการดำรงตนต่อการค้าชายแดน เพื่อค้นหาและตีความหมายของข้อมูล ทั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจง (purposive selection) และผ่านการแนะนำบอกต่อในลักษณะลูกโซ่ (snowball technique) จากผู้ค้าขายแดนรายย่อยที่ทำการสัมภาษณ์ไปแล้ว เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงการใช้ทุน จำนวน 30 ราย เป็นชาย 16 ราย และหญิง 14 ราย พื้นที่วิจัยคือ จุดผ่อนปรนการค้าชายแดนไทย-ลาวท่าอุเทน เทศบาลตำบลท่าอุเทน อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ซึ่งมีปรากฏการณ์การค้าชายแดนในพื้นที่จุดผ่อนปรนการค้าชายแดนไทย-ลาวอย่างต่อเนื่อง และมีผู้ค้าขายแดนรายย่อยหลากหลายลักษณะ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยมีแนวทางการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structured interview guideline)

เป็นวิธีการในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อรวบรวมข้อมูลพื้นฐานและบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของผู้ค้าขายแตนรายย่อย เพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกตามแนวทางการสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้น ร่วมกับการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยใช้วิธีการนี้ควบคู่กับการสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ผลการวิจัยที่มีความถูกต้องและมีความสมบูรณ์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยการใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ดังนี้ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) เช่น การค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าในบริบทของการค้าขายแตน การมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลที่แวดล้อม เป็นต้น โดยมีแนวทางการสังเกตแบบมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อทำความเข้าใจชีวิตของผู้ค้าขายแตนรายย่อย โดยเฉพาะรูปแบบและเงื่อนไขในการใช้ทุนของผู้ค้าขายแตนรายย่อย รวมทั้งการสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่น โดยการสังเกตจากอาการปฏิกิริยาของผู้ค้าขายแตนรายย่อยจากการแสดงออก การสังเกต สีหน้า ท่าทาง อันแสดงออกถึงอารมณ์ร่วมของผู้สัมภาษณ์ที่ไม่ได้แสดงออกมาด้วยคำพูด ในขณะที่สังเกตผู้วิจัยจะทำการจดบันทึกข้อมูลร่วมด้วยโดยทำการบอกกล่าวและขออนุญาตต่อผู้ให้ข้อมูลว่าผู้วิจัยจะทำการจดบันทึกข้อมูลเพื่อใช้ประกอบการวิจัย ส่วนการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (non-participant observation) ใช้ประกอบกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วมเพื่อศึกษาเกี่ยวกับชีวิตของผู้ค้าขายแตนรายย่อย โดยเฉพาะเกี่ยวกับการใช้ทุน รวมถึงบริบทที่เกี่ยวข้องและแวดล้อม โดยมีแนวทางการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เป็นวิธีการในการเก็บรวบรวมข้อมูล และได้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลด้วยเทคนิคสามเส้า (Triangulation) (ชายโพธิสิทธิ์, 2552) วิธีตรวจสอบคือ การตรวจสอบแหล่งของข้อมูล แหล่งที่มา ที่จะพิจารณาในการตรวจสอบได้แก่ แหล่งเวลา หมายถึงว่า ถ้าข้อมูลต่างเวลากันจะเหมือนกันหรือไม่ ส่วนแหล่งสถานที่ หมายถึงว่า ถ้าข้อมูลต่างสถานที่กันจะเหมือนกันหรือไม่ และแหล่งบุคคล หมายถึง ถ้าบุคคลให้ข้อมูลเปลี่ยนไป ข้อมูลจะเหมือนเดิมหรือไม่ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา เพื่อวิเคราะห์การใช้ทุนของผู้ค้าขายแตนรายย่อยในพื้นที่จุดผ่อนปรนการค้าชายแดนไทย-ลาว

ผลการวิจัย

1. ตลาดจุดผ่อนปรนการค้าชายแดนไทย-ลาว ท่าอุเทน

จุดผ่อนปรนท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ตั้งอยู่ตรงข้ามด่านท่องเที่ยวหมู่บ้านปากน้ำหินปูนของสปป.ลาว พื้นที่นี้เดิมเป็น “ช่องทางการค้าตามธรรมชาติ” ที่คนสองฝั่งใช้ข้ามแดนมาเป็นเวลานาน ในอดีตรูปแบบการข้ามแดนไม่มีกฎหมายกำกับ แต่ใช้ความสัมพันธ์แบบเครือญาติเป็นกลไกรับรองบุคคลพื้นที่นี้จึงมีบทบาทด้านการค้าและการเยี่ยมญาติ ต่อมาพื้นที่ดังกล่าวได้รับการยกระดับให้เป็น “จุดผ่อนปรน” อย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 2530 จึงมีกฎหมายเพื่อกำกับ ควบคุม จากหน่วยงานราชการทั้งในระดับรัฐและท้องถิ่น ทำให้การค้าชายแดนได้รับอนุญาตให้ดำเนินการได้เพียงวันจันทร์และวันพฤหัสบดี เวลา 07.00 – 16.00 น. ต่อสัปดาห์

อย่างไรก็ตาม ด้วยสถานการณ์ของโรคติดต่อร้ายแรงทำให้มีมาตรการปิดกั้นชายแดน ส่งผลให้ตลาดจุดผ่อนปรนได้รับผลกระทบรวมถึงการปรับปรุงพัฒนาตลาดจุดผ่อนปรนการค้าชายแดนท่าอุเทน จึงได้มีการย้ายพื้นที่ค้าขายมาตั้งอยู่บริเวณพื้นที่วัดกลางและวัดศรีชะเกษ เป็นพื้นที่ในการค้าขายซึ่งมีร้านค้าอยู่ประมาณ 200 แผง ผู้ค้าประกอบด้วยผู้ค้าขาประจำและผู้ค้าขาจรที่มีภูมิลำเนาอยู่ใกล้กับพื้นที่จุดผ่อนปรน สินค้าประกอบไปด้วยแผงขายอาหารสดต่าง ๆ เนื้อสัตว์ สินค้าเพื่อการอุปโภคและบริโภค สินค้าสำเร็จรูป สินค้าจำพวกพืชผักพื้นบ้าน อาหารท้องถิ่น นอกจากนี้ยังมีแผงค้าของผู้ค้าเร่ที่ขายสินค้าเบ็ดเตล็ด เสื้อผ้าสำเร็จรูป สินค้ามือสอง สินค้าประเภทเครื่องใช้ส่วนตัว และสินค้าประเภทต้นไม้ ไม้ดอกไม้ประดับ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า ตลาดเป็นพื้นที่ในการทำกิจกรรมแลกเปลี่ยนที่ผู้คนสามารถจะเข้าถึงได้ ตลาดจุดผ่อนปรนทำให้วัดมีสภาพเป็นพื้นที่เปิดในช่วงเวลาหนึ่ง โดยเป็นพื้นที่แห่งการแลกเปลี่ยนสินค้า ปัจจุบันการดำเนินชีวิตและสภาพสังคมเปลี่ยนไป ตลาดได้ย้ายไปอยู่ในเขตพุทธาวาสซึ่งเป็นเขตอภัยทาน อย่างไรก็ตาม การมีตลาดในเขตพุทธาวาสอันเป็นพื้นที่สาธารณะนับเป็นปรากฏการณ์ที่น่าสนใจ เพราะแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของสังคมบางประการเกี่ยวกับ “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” (sacred place) มาเป็นพื้นที่ตลาด (market place) ซึ่งเป็นสถานที่สำหรับทำกิจกรรมแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ

อาจกล่าวได้ว่า ตลาดจุดผ่อนปรนการค้าชายแดนแห่งนี้มีการปรับตัวเพื่อการอยู่รอดตลอดเวลา โดยมีการย้ายพื้นที่จากริมฝั่งโขงมาที่วัดกลางและวัดศรีชะเกษเพื่อทำการค้าขาย ผู้ค้าชายแดนรายย่อยที่เป็นสมาชิกของกองทุนชุมชน ได้รับการช่วยเหลือในเรื่องของเงินแบบให้เปล่า ไม่มีการคิดดอกเบี้ย และไม่มีการเก็บเงินค่าเช่าแผงหรือค่าใช้จ่ายใด ๆ เพื่อเปิดให้คนเข้ามาค้าขายมากขึ้น ตลาดจุดผ่อนปรนในวัดจึงเป็นการใช้ทุนทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า การปรับตัวเพื่อการอยู่รอดในแต่ละช่วงเวลานั้นสัมพันธ์กับบริบททางสังคม

2. ภูมิหลังของผู้ค้าชายแดนรายย่อยในพื้นที่จุดผ่อนปรน

ผู้ค้าชายแดนรายย่อย ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญของการวิจัยนี้ มีทั้งเพศชายและหญิง อายุระหว่าง 26-72 ปี สัญชาติไทย มีประสบการณ์การค้าขายในพื้นที่จุดผ่อนปรนการค้าชายแดนไทย-ลาวท่าอุเทนมาระหว่าง 2-33 ปี ผู้ค้าชายแดนรายย่อยส่วนใหญ่ขายสินค้าอยู่ในจุดผ่อนปรนมาแล้วมากกว่า 15 ปี มีภูมิลำเนาอยู่ในชุมชนนี้และชุมชนใกล้เคียง ราว 1 ใน 3 ของผู้ค้าชายแดนรายย่อยเป็นผู้ค้าขาจร ทั้งนี้อาชีพเดิมของผู้ค้าชายแดนรายย่อยคืออาชีพในภาคการเกษตร แต่ก็พบว่าผู้ค้าชายแดนรายย่อย ทำอาชีพค้าขายเป็นอาชีพเดิมมาก่อน ผลวิจัย พบว่า ผู้ค้าชายแดนรายย่อย จำแนกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) ผู้ค้าชายแดนรายย่อยหน้าเก่า เป็นกลุ่มที่อยู่ในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง กลุ่มนี้ลงทุนค้าขายเฉพาะในชุมชน ทั้งที่มีหน้าร้าน มีระบบการสั่งซื้อสินค้า และจ้างลูกจ้างประจำร้าน ส่วนอีกรุ่นหนึ่งเป็นผู้ค้าชายแดนรายย่อยที่มีมูลค่าการซื้อขายไม่มาก ลงทุนค้าขายสินค้าประเภทอาหารสด อาหารแห้ง และสินค้าเบ็ดเตล็ด และสินค้าสำเร็จรูป และ 2) ผู้ค้าชายแดนรายย่อยหน้าใหม่ ประกอบด้วยกลุ่มที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงจุดผ่อนปรน และลงทุนค้าขายสินค้าจากระบบการผลิตของ

เกษตรกร ส่วนอีกกลุ่มเป็นผู้ค้าหน้าใหม่ในชุมชน มักขายสินค้าจากระบบอุตสาหกรรมอาหาร เช่น อาหารสด นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มผู้ค้าชายแดนรายย่อยเป็นผู้ค้าหน้าใหม่ชาจร เป็นกลุ่มที่อยู่นอกชุมชน ขายสินค้าจำพวกสินค้าสมัยใหม่ เช่น สินค้าอุปโภคบริโภคที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน

3. การใช้ทุนของผู้ค้าชายแดนรายย่อย

การปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์และบริบทของการค้าขายของตลาดจุดผ่อนปรนท่าอุเทนในช่วงต้น ส่งผลต่อการทำให้ระบบการค้าขายภายในเกิดการปรับเปลี่ยนและยืดหยุ่นมากขึ้นด้วยเช่นกัน ทั้งการขยายเวลาในการค้าขายที่ยาวนานมากขึ้น ความหลากหลายของสินค้าที่เพิ่มมากขึ้น แต่ระบบการค้าขายดังกล่าวจะไม่สามารถทำงานได้ หากขาดการช่วยเหลือและเสริมหนุนในกิจกรรมการค้า ดังนั้น ไม้ว่าทุนระดับต่าง ๆ จะยับยั้งหรือปรับตัวเองไปในลักษณะไหนก็ตาม “ทุนของผู้ค้าชายแดนรายย่อย” ยังคงมีความจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของทุนอยู่อย่างต่อเนื่อง ผลวิจัยพบว่า ผู้ค้าชายแดนรายย่อยครอบครองทุนที่แตกต่างกัน ได้แก่ ทุนสังคม และทุนเศรษฐกิจ ทำให้ผู้ค้าชายแดนรายย่อยใช้ทุนและผันทุนได้แตกต่างกันตามลักษณะของทุนแต่ละชนิด ในการวิจัยนี้อธิบายการใช้และการผันทุน ตามประเภทของชนิดทุน ดังนี้

3.1 ทุนสังคม: เครือข่ายทางสังคม

เครือข่ายทางสังคมมีบทบาทสำคัญต่อการดำรงชีวิตของผู้ค้าชายแดนรายย่อย และมักมีลักษณะเป็นเครือข่ายแบบไม่เป็นทางการ ในพื้นที่จุดผ่อนปรนท่าอุเทน ความสัมพันธ์ของผู้ค้าชายแดนมีลักษณะดังกล่าวนี้ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่มีความหลากหลายรูปแบบและซ้อนทับกัน ได้แก่ ความเป็นเครือญาติ เพื่อนบ้าน การมีอาชีพเดียวกัน และการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจสังคม เช่น กลุ่มสังฆะ กลุ่มฌาปนกิจ และในตลาด เช่น กลุ่มแซร์ เครือข่ายดังกล่าวมีผลต่อผู้ค้าชายแดน ทั้งความรู้ในการประกอบอาชีพ และยังเป็นพื้นฐานเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ ดังนั้น กลุ่มผู้ค้าชายแดนจึงจำเป็นต้องมีเครือข่ายในลักษณะเครือข่ายคนบ้านเดียวกัน เครือข่ายของการชักชวนมาเป็นผู้ค้าเครือข่ายและความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้ค้าชายแดนนี้ยังรวมไปถึงความสัมพันธ์กับกลุ่มอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย เช่น กลุ่มผู้ค้าชายแดนรายย่อยที่ขายสินค้าเบ็ดเตล็ดจะต้องมีความสัมพันธ์กับผู้ค้าส่งในลักษณะของความเชื่อใจ การให้เครดิต ตลอดจนจนกลายเป็นเจ้าประจำในการรับซื้อสินค้า เป็นต้น

เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้ค้าชายแดนรายย่อยนี้ ทำให้ผู้ค้าชายแดนมีอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจมากขึ้นในระดับชุมชน จากการศึกษาบางส่วนว่า ในความสัมพันธ์ที่ซ้อนทับกันของเครือข่ายอย่างไม่เป็นทางการนี้ การมีอาชีพเดียวกันเป็นความสัมพันธ์พื้นฐานที่สำคัญที่สุด ต่อมาคือความเป็นเครือญาติ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการสืบทอดอาชีพ และการอยู่ในชุมชนเดียวกัน เป็นเพื่อนบ้านกัน จากพื้นฐานความสัมพันธ์เหล่านี้ ทำให้ผู้ค้าชายแดนมีอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจในตลาด กล่าวคือ ในกลุ่มมีการช่วยเหลือกันในด้านเศรษฐกิจ เช่น ขอยืมเงินในเวลาขาดแคลน แบ่งปันที่นั่งค้าขาย การรวมกลุ่มสร้างกองทุนเพื่อช่วยเหลือกันเอง เป็นต้น

เครือข่ายแบบไม่เป็นทางการของผู้ค้าได้ขยายไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ที่กว้างขวางมากขึ้น ทำให้ผู้ค้าชายแดนมีอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจมากขึ้นในระดับชุมชน ได้แก่ การรวมกลุ่มเพื่อเรียกร้องต่อรองกับรัฐและผู้ดูแลตลาดเพื่อขอพื้นที่ในการทำมาหากิน เช่นในกรณีของการย้ายพื้นที่ตลาดจุดผ่อนปรนจากกริมฝั่งโขงมาที่วัดกลางและวัดศรีสะเกษ นอกจากนี้ ผู้ค้าชายแดนยังขยายความสัมพันธ์ด้วยการเข้าร่วมงานบุญในชุมชนอื่นที่มีเพื่อนผู้ค้าชายแดนเป็นสมาชิก รวมถึงการทำบุญข้ามแดน และการรวมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อช่วยเหลือกัน เครือข่ายของงานพัฒนาทั้งของรัฐและเอกชน การเข้าร่วมในเครือข่ายกองทุนสวัสดิการชุมชน เช่น กรณีกลุ่มออมทรัพย์ที่ช่วยให้ผู้ค้าชายแดนเข้าถึงสวัสดิการที่สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะปัญหาทุนการศึกษาสำหรับลูก ซึ่งผู้ค้าให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก

อาจกล่าวได้ว่า เครือข่ายทางสังคมของผู้ค้าชายแดนรายย่อย ทั้งที่เป็นความสัมพันธ์ระดับแนบแน่น (strong ties) เช่น ญาติ พี่น้อง เพื่อนบ้าน คนบ้านเดียวกัน หรือความสัมพันธ์ระดับห่างเหิน (weak ties) เช่นคนรู้จักเพียงผิวเผิน ล้วนมีบทบาทสำคัญต่อการแสวงหาทางเลือกเพื่อทำมาหากินเป็นอย่างมาก ทั้งด้านการชักชวนให้ดำเนินกิจกรรมการค้าชายแดน หรือเมื่อค้าขายไปเรื่อย ๆ แล้วประสบกับปัญหาอุปสรรค เครือข่ายทางสังคมจะมีส่วนช่วยแนะนำช่องทางอื่น ๆ ในการค้าขาย ตลอดจนการดำรงชีวิตประจำวันของผู้ค้าชายแดน เช่น การเล่นเกมแชร์ กู้เงิน หรือหยิบยืมเงิน เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า เครือข่ายเป็นทุนสังคม และมีการขยายเครือข่ายทางสังคมผ่านการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจสังคมในชุมชน การเข้าเป็นสมาชิกของทางสังคมส่วนใหญ่มีส่วนสำคัญในการรองรับปัญหาต่าง ๆ ของผู้ค้าชายแดน ทั้งในด้านของการทำมาหากิน ด้านเศรษฐกิจ เป็นที่พึ่งทางใจในยามที่ประสบปัญหาต่าง ๆ และนำไปสู่การสร้างอำนาจต่อรองในทางเศรษฐกิจ ทั้งในระดับครัวเรือน ชุมชน และพื้นที่สาธารณะ สะท้อนถึงทุนทางสังคมผ่านเครือข่ายผู้ค้าชายแดนได้ทำหน้าที่เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางสังคมที่มีพลัง เมื่อนำไปใช้ในการต่อรองบนความสัมพันธ์ลักษณะต่าง ๆ

3.2 ทุนสังคม: เครือข่ายชุมชนชายแดน

ทุนที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ เครือข่ายความเป็นชุมชนชายแดน การที่ผู้ค้าชายแดนเป็นคนในพื้นที่ทำให้พวกเขาสามารถแปลงทุนสังคมนี้ให้เกิดประโยชน์ต่อการทำมาหาเลี้ยงชีพได้ เช่นในกรณีของ สุดา (นามสมมติ) เธอใช้ความเป็นคนในชุมชนเดียวกันบ่อยครั้งที่เธอและผู้ค้าคนอื่น ๆ ร่วมกันเพื่อแสวงหาสินค้ามาจำหน่ายผ่านรูปแบบของพ่อค้าคนกลางที่คุ้นเคยกับกลุ่มผู้ผลิตสินค้าในชุมชน สำหรับสุดาช่องทางนี้ช่วยเธอได้มาก เพราะลดค่าใช้จ่ายและเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงแหล่งสินค้าและเพิ่มโอกาสทางการค้า สุดาให้ความเห็นไว้อย่างน่าสนใจว่า การที่เธอและเพื่อนบ้านต้องพึ่งพาเครือข่ายชุมชนชายแดนเป็นเพราะพวกเขาไม่มีทรัพย์สินอื่นมากพอที่จะแปลงเป็นทุนได้ เช่น ไม่มีที่ดินที่ทำกินเป็นของตนเองจึงไม่สามารถนำที่ดินไปจำนองเพื่อกู้เงินจากธนาคารมาลงทุน หรือซื้อรถเพื่อใช้ในการขนส่งสินค้าหรือเดินทางไปค้าขาย ทั้งนี้ในผู้ค้าบางราย รายได้จากการค้าก็ไม่มากพอที่จะนำไปผ่อนรถได้เช่นกัน

ดังนั้น ตลาดจุดผ่อนปรนการค้าชายแดนจึงมีเครือข่ายชุมชนชายแดนของผู้คนในลักษณะต่าง ๆ กระจายตัวและยึดโยงกันอยู่ การเป็นคนในชุมชนเดียวกันจึงเป็นทุนทางสังคมที่มีพลังและสำคัญที่ผู้ค้าชายแดนรายย่อยนำไปใช้ในปฏิบัติการของการเข้าถึงแหล่งทรัพยากร หรือเมื่อต้องต่อรองกับทุน เช่น การได้รับสิทธิในการเข้าทำการค้าชายแดนในพื้นที่ตลาดจุดผ่อนปรนการค้าชายแดน การได้รับการกระจายและจัดสรรทรัพยากรในชุมชนก่อนคนนอกชุมชน เป็นต้น

3.3 ทุนสังคม: ครอบครัวยุคใหม่

ปัจจุบัน ผู้ค้าชายแดนรายย่อยบางส่วนยังคงระบบการค้าขายรูปแบบเดิม คือ การเป็นผู้ค้าชายแดนรายย่อยไม่ขายส่ง ในขณะที่ผู้ค้าชายแดนรายย่อยอื่น ๆ แม้จะมีการปรับตัวและปรับเปลี่ยนระบบการค้าแล้ว แต่ยังคงใช้แรงงานภายในครอบครัวและเครือญาติ เช่น กรณี ป้าบังอร (นามสมมติ) ที่เป็นเจ้าของแผงขายผักสดซึ่งเป็นแผงผักที่มีพื้นที่เยอะที่สุดและใหญ่กว่าแผงผักสดอื่น ๆ ในบริเวณเดียวกัน แผงผักของป้าบังอร นอกจากจะขายผักสดให้กับลูกค้าหน้าร้านแล้วยังบริการส่งตามร้านลูกค้าประจำด้วย ซึ่งภายในร้านของป้าบังอร จะใช้เฉพาะแรงงานภายในครอบครัว เครือญาติ ซึ่งเป็นพี่น้องครอบครัวเดียวกันทั้งหมดห้าคน กรณีของร้านป้าบังอร จึงถือว่าเป็นข้อได้เปรียบมากกว่าแผงร้านค้าอื่น เพราะในขณะที่แผงร้านค้าอื่น ๆ ต้องปรับเปลี่ยนระบบการค้าขายภายในร้านด้วยเช่นกัน แต่แรงงานภายในครอบครัวกลับมีไม่เพียงพอในการมารองรับการทำงานที่เพิ่มขึ้นได้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะขนาดครอบครัวที่มีจำนวนสมาชิกภายในครอบครัวน้อยลง อีกทั้งมีการส่งเสียสมาชิกในครอบครัวไปสู่พื้นที่ของการสะสมทุนทางการศึกษามากขึ้น ก็มีผลต่อการลดจำนวนแรงงานภายในครอบครัวลงไปด้วย เช่น แผงขายสินค้าเบ็ดเตล็ดของ ลุงสิทธิ์ (นามสมมติ) ซึ่งแต่เดิมจะใช้แรงงานภายในครอบครัวเท่านั้น ประกอบด้วย ภรรยา ลูกสาว และลูกชาย แต่เมื่อลูกทั้งสองต้องไปเรียนหนังสือต่อในระดับที่สูงขึ้น ก็ต้องจ้างแรงงานที่เป็นเครือญาติที่อยู่ต่างอำเภอเข้ามาช่วยทำงานภายในร้านเพิ่มขึ้น 2 คน เช่นเดียวกับแผงค้าของผู้ค้าชายแดนรายย่อยคนอื่น ๆ ที่ส่งเสียบุตรหลานเข้าสู่ระบบการศึกษาในระดับต่าง ๆ และให้ลูกหลานเรียนหนังสือเป็นหลัก โดยไม่ให้ทำงานช่วยเหลือกิจการครอบครัวเหมือนเช่นในอดีตอีกต่อไป ดังนั้น การจ้างแรงงาน โดยเฉพาะแรงงานที่เป็นเครือญาติเข้ามาช่วยทำงานภายในร้านจึงเป็นเรื่องที่ปฏิเสธไม่ได้ไปด้วย ด้วยเหตุนี้เอง เงื่อนไขเหล่านี้จึงถูกทดแทนด้วยการจ้างงานแรงงานที่เป็นเครือญาติเข้ามาอยู่ในระบบการค้าขายและการบริการต่าง ๆ ที่เพิ่มเข้ามาภายในร้านของผู้ค้าชายแดนแต่ละคนมากขึ้น

นอกจากนั้น ทุนสังคมที่ผู้ค้าชายแดนรายย่อยกล่าวถึงมากที่สุด คือการสืบทอดกิจกรรมการค้าขาย การเป็นสมาชิกของครอบครัวที่ได้รับมรดก และการร่วมมือกันของคนในครอบครัวตลอดจนเครือญาติ เป็นสิ่งสนับสนุนให้กิจการการค้าขายของพวกเขาประสบความสำเร็จ ดังกรณีของ พี่แสง (นามสมมติ) เจ้าของร้านค้าของชำปลีก-ส่งรายใหญ่ชาวชุมชนท่าอุเทน การอาศัยทุนเดิมที่ครอบครัวเปิดร้านขายของชำในชุมชนมาก่อน เมื่อมีการเปิดจุดผ่อนปรน จึงขยับขยายมาซื้อที่ใกล้ทำน้ามากขึ้น เพื่อความสะดวกในการค้าส่ง เนื่องจากมีหลักทรัพย์ของครอบครัว เขาจึงเข้าถึงแหล่งเงินกู้จากธนาคาร

นำมาใช้ลงทุนทำการค้าขายแดน เห็นได้ว่าปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การค้าประสบความสำเร็จ เริ่มจากการเป็นสมาชิกของครอบครัวที่มีฐานะดี สามารถใช้ฐานทรัพยากรของครอบครัวเปลี่ยนเป็นทุนทางเศรษฐกิจเพื่อใช้ในการเข้าถึงทำเลการค้าที่ดีกว่าเดิม

ในกรณีของสายใจ (นามสมมติ) แม่ค้าคนรุ่นใหม่ในท่าอุเทน เป็นอีกผู้หนึ่งที่มีเครือข่ายเป็นทุนสังคมและสามารถใช้เครือข่ายเพื่อสร้างประโยชน์ทางการค้า พื้นเพของสายใจมาจากครอบครัวที่ทำการค้า เมื่อเรียนจบปริญญาตรีสายใจได้งานทำในบริษัทด้านโลจิสติกส์ ซึ่งเปิดโอกาสให้เธอได้ฝึกฝนการทำธุรกรรมการค้าข้ามแดน ต่อมาเธอเลือกลาออกจากงานกลับมาช่วยกิจการที่บ้าน ครอบครัวของสายใจมีรายได้จากหลายช่องทาง เช่น การส่งออกสินค้าผ่านจุดผ่อนปรน กิจกรรมนี้พ่อเป็นผู้ดูแลหลัก บริเวณหน้าร้านมีแม่เป็นหัวแรงและมีพี่สาวเป็นผู้ช่วย ในส่วนกิจกรรมของสายใจเอง เธอขายส่งสินค้าเบ็ดเตล็ดทั้งการขายที่จุดผ่อนปรนและส่งสินค้าข้ามแดนโดยผ่านทางด่านถาวรนครพนม ซึ่งในส่วนของการค้าข้ามแดนนี้สายใจได้ใช้ความรู้ความชำนาญจากการเป็นผู้ค้าขายแดนที่มีประสบการณ์มาใช้ และมีน้องชายกับพ่อเข้ามาช่วยเรื่องการขนส่งสินค้า นอกจากนี้สายใจยังร่วมมือกับลูกพี่ลูกน้องรับเป็นนายหน้าจัดส่งสินค้า จะเห็นได้ว่าเรื่องราวของสายใจมีทุนทางเศรษฐกิจที่ครอบครัวส่งทอดให้ และมีความร่วมมือกันในหมู่เครือข่ายซึ่งล้วนประกอบอาชีพทำการค้า กรณีดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าผู้ค้าสามารถใช้ทักษะประสบการณ์ในการสร้างและสะสมทุนทางเศรษฐกิจเพิ่ม

จะเห็นได้ว่า ครอบครัว แรงงานเครือข่าย เป็นทุนสังคม และมีการขยายเครือข่ายทางสังคมผ่านกิจกรรมการค้าขายแดน โดยครอบครัวผู้ค้าขายแดนรายย่อยที่มีประสบการณ์ทางสังคมที่หลากหลาย จึงเอื้อต่อการกำหนดประสบการณ์ชุดใหม่หรือประสบการณ์ที่แตกต่างกันและพยายามต่อรองบนการร่วมมือกัน หรือการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มผู้ค้าขายแดนรายย่อยที่อยู่บนพื้นฐานของความต้องการจำเป็น และทางเลือกในชีวิตประจำวันของแต่ละคนที่แตกต่างกัน

3.4 การใช้และผันทุนของผู้ค้าขายแดนรายย่อย: เงินสดหรือเงินออม สร้างกำไร

จากข้างต้น ผู้ค้าขายแดนรายย่อยยังมีการใช้ทุนเศรษฐกิจเพื่อดำเนินกิจกรรมการค้าขายแดนด้วย การใช้ทุนเศรษฐกิจประเภทเงินสดหรือเงินออม พบว่า ผู้ค้าขายแดนรายย่อยใช้เงินสดหรือเงินออมเพื่อการลงทุน โดยนำเงินไปลงทุนซื้อสินค้าเบ็ดเตล็ด สินค้าประเภทเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย และสินค้าที่จำเป็นในชีวิตประจำวันมาจำหน่ายที่ตลาด ณ จุดผ่อนปรน มีพื้นที่ค้าขายเพียงเล็กน้อยและมูลค่าในการซื้อขายไม่สูง เป็นการดำเนินกิจกรรมการค้าระดับครัวเรือน จึงใช้เงินลงทุนน้อย ผู้ค้าขายแดนรายย่อยกลุ่มนี้ มักเลือกซื้อสินค้าด้วยตนเอง โดยพิจารณาจากลักษณะของสินค้า ต้นทุนและกำไรที่คาดว่าจะได้รับ เพราะกำไรเมื่อหักค่าใช้จ่ายแล้วต้องนำกลับไปเป็นทุนซื้อสินค้ามาขายอีกครั้ง รวมถึงกำไรที่ได้จากการลงทุนต้องนำไปใช้จ่ายภายในครอบครัวเพื่อดำรงชีวิตและเป็นเงินที่ต้องเก็บออมเพื่อใช้จ่ายยามจำเป็น ดังนั้นผู้ค้าขายแดนรายย่อยที่มีทุนน้อยจึงคำนึงถึงต้นทุนจากราคาสินค้าและกำไรที่คาดหวังเพื่อนำมากำหนดราคาสินค้าให้เหมาะสม อย่างไรก็ตาม ผู้ค้าขายแดนรายย่อยที่มีเงินทุนน้อย มักรวมกลุ่มลงทุนร่วมกันระหว่างญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านใกล้เคียง เพื่อส่งสินค้ายก

ในฝั่งไทยไปขาย สปป.ลาว ผู้ค้าขายแดนรายย่อยกลุ่มนี้ต้องมีทุนเพียงพอสำหรับซื้อสินค้า และมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการขนส่ง ด้วยเหตุนี้ในกลุ่มผู้ค้าขายแดนรายย่อยที่มีทุนน้อย จึงเลือกที่ทำการค้า นอกกระบบที่ไม่ต้องเสียภาษีให้รัฐ

การลงทุนด้วยเงินสดหรือเงินออมดังกล่าว ทำให้ผู้ค้าขายแดนรายย่อยได้รับกำไร ซึ่งเมื่อสะสมกำไรได้มากขึ้น ทำให้ผู้ค้าขายแดนรายย่อยสามารถซื้อแพคเกจจากผู้ค้าขายแดนรายย่อยอื่นได้เพิ่มขึ้น เพราะคาดหวังกำไรในอนาคตจากการขยายการลงทุนในทรัพย์สินดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่าผู้ค้าขายแดนรายย่อย สามารถใช้ทุนเศรษฐกิจคือ เงินสดหรือเงินออม ผันไปสู่ทุนเศรษฐกิจอื่นได้อย่างชัดเจน ทั้งสินทรัพย์และสินค้าที่นำมาจำหน่าย สอดคล้องกับงานวิจัยของ Egbert (2006) และ พฤกษ์ เกาถวิล และเนตรดาว เกาถวิล (2061) ที่อธิบายว่า ผู้ค้าขายแดนมีความสามารถในการใช้และผันทุนไปเป็นทุนเศรษฐกิจรูปแบบอื่น อันเป็นไปเพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพของตน เช่นเดียวกับงานวิจัยของ นิลวดี พรหมพักพิง และคณะ (2563) ที่พบว่า ทุนเศรษฐกิจเป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำไปสู่การสะสมทุนเศรษฐกิจที่มากขึ้นของผู้ค้า และสามารถใช้ทุนเศรษฐกิจไปแลกเปลี่ยนเป็นผลประโยชน์อื่น ๆ เพื่อนำไปสู่การยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจ

3.5 การแปลงทุนสังคมไปสู่ทุนสัญลักษณ์และทุนเศรษฐกิจ

การใช้ทุนสังคมของผู้คนในพื้นที่ชายแดน นอกจากจะเป็นไปเพื่อการสะสมทุนเศรษฐกิจแล้ว เป็นที่น่าสนใจว่ายังพบการแปลงทุนสัญลักษณ์ไปสู่ทุนเศรษฐกิจด้วย กรณีนี้ปรากฏชัดในกลุ่มผู้ค้าที่มีทุนเศรษฐกิจมาก เช่น กรณีของพี่ผ่อง (นามสมมติ) เธอเป็นอีกผู้หนึ่งที่ใช้พื้นที่ทางเศรษฐกิจการค้าชายแดนในการสร้างและรักษาเครือข่ายการค้า เธอเข้าร่วมกิจกรรมกับรัฐและกิจกรรมของชุมชนในประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ ทำให้คนชายแดนรู้จักในฐานะของผู้ค้าที่ใจบุญ การเข้าร่วมกิจกรรมการทำบุญร่วมกับลูกค้าทั้งฝั่งไทยและฝั่งลาวเป็นสิ่งที่ทำให้ลูกค้าเลือกซื้อสินค้าจากร้านของเธาก่อนร้านอื่น ด้วยลักษณะเช่นนี้ ทุนสัญลักษณ์จะถูกเปลี่ยนเป็นทุนเศรษฐกิจ เพราะต่อไปคนกลุ่มนี้จะนึกถึงเธอเสมอในยามที่พวกเขาต้องการสินค้าต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม การเป็นผู้ค้าที่มีทุนเศรษฐกิจมากยังสามารถใช้อำนาจทางเศรษฐกิจแปลงไปสู่ทุนสัญลักษณ์ได้อีกช่องทางหนึ่ง เช่น การบริจาคทุนทรัพย์เพื่อการกุศล การทำบุญ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรมสาธารณะอยู่เสมอ การเป็นผู้ให้เป็นผู้สร้างประโยชน์แก่สาธารณะสร้างภาพการเป็นผู้มั่งคั่ง ผู้ใจบุญ เป็นคนดีที่ควรยกย่อง ฉะนั้นผู้ค้าที่มีทุนเศรษฐกิจมากกว่าจึงมีความสามารถในการแปลงทุนจากทุนเศรษฐกิจไปสู่ทุนสัญลักษณ์ได้มากกว่าผู้ค้าคนอื่น เช่นในกรณีของพี่ผ่องผู้ค้าชายแดนที่ได้รับความไว้วางใจให้เป็นผู้บริหารระดับสูงในเทศบาลตำบลท่าอุเทน

นอกจากนี้ ความสามารถในการแปลงทุนอาจขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่นอีก เช่น ทักษะในการดำรงชีพของผู้ค้าชายแดนที่จะสร้างและมอบโอกาสให้แก่ตนเอง เช่น เรื่องเล่าของป้าปราณีผู้ค้าชายแดนแห่งเมืองท่าอุเทน ในช่วงเริ่มตั้งครอบครัวป้าปราณีมีฐานะยากจน ต้องอาศัยทำกินอยู่กับครอบครัวสามีในอีกชุมชนหนึ่ง ต่อมาเมื่อมีการเปิดตลาดจุดผ่อนปรนท่าอุเทน ป้าปราณี (นามสมมติ) เริ่มสร้างฐานะโดย

การพึ่งพาทุนสังคมที่เธอมี เธอเดินทางกลับบ้านและชักชวนแม่ให้ร่วมกันทำอาหารขายในวันที่มีตลาดจุดผ่อนปรน ความขยันหมั่นเพียรของเธออยู่ในสายตาของญาติที่ร่ำรวยกว่า เขาจึงให้ยืมเงินลงทุนแบบไม่คิดดอกเบี้ย ป้าปราณีได้ใช้เงินนี้เพื่อสร้างบ้านและร้านค้า ต่อมาเมื่อได้กำไรจากการค้า เงินทองที่งอกเงยจึงได้ขยายไปสร้างโรงแรมเพื่อบริการนักท่องเที่ยว นั่นแสดงให้เห็นว่า ภายใต้ภาวะที่มีทรัพยากรจำกัด ป้าปราณีได้พิสูจน์ว่าเธอมีต้นทุนสร้างฐานะให้มั่นคงมั่นคงได้ เธอสามารถฉวยใช้ที่บ้านเกิดปรับเปลี่ยนจากชุมชนเกษตรกรรมไปสู่ชุมชนการค้าชายแดน มาสร้างประโยชน์โดยการสร้างอาชีพใหม่ให้แก่ตนเองและครอบครัว สามารถใช้ทุนสังคมจากเครือข่ายญาติผันไปสู่การลงทุนเศรษฐกิจ ในขณะที่เดียวกันก็พยายามสร้างทุนสังคมอย่างไม่หยุดยั้ง โดยสนับสนุนให้สามีลงเล่นการเมืองท้องถิ่น ฐานะของครอบครัวจึงขยับจากผู้มีอันจะกินไปสู่การเป็นผู้มีหน้าตาทางสังคม

ตัวอย่างเรื่องเล่าของกลุ่มผู้ค้าชายแดนรายย่อยในตลาดจุดผ่อนปรนการค้าชายแดนไทย-ลาว ท่าอุเทน ข้างต้น แสดงให้เห็นว่าผู้ค้าชายแดนรายย่อยแต่ละรายอาศัย “ทุน” ต่าง ๆ ในการทำการค้าชายแดน เช่น การสะสมทุนความรู้จากประสบการณ์การค้าข้ามแดนของครอบครัวเดิม การอาศัยทุนสังคมของความเป็นเครือญาติเพื่อสร้างเครือข่ายทางการค้า และการใช้ทุนเศรษฐกิจรวมถึงแรงงานจากครอบครัวมาช่วยเสริมหนุนขยายและสร้างความมั่นคงทางการค้าชายแดน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าแนวคิดเรื่องทุนในกิจกรรมการค้าชายแดนจะเป็นปัจจัยสำคัญในการหนุนเสริมความสำเร็จของผู้ค้าชายแดนรายย่อย แต่ในอีกด้านหนึ่ง ตัวผู้ค้าเองก็ต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถในการบริหารต้นทุนความเสี่ยง ตลอดจนต้องมีความสามารถในการคิดวางแผนและจัดการกิจกรรมทางเศรษฐกิจของตนด้วย (Sangkhamanee, 2006)

อภิปรายผลการวิจัย

กิจกรรมการค้าชายแดน นับเป็นยุทธวิธีหนึ่งที่ช่วยให้ผู้ค้าชายแดนสามารถดำรงอยู่รอดท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ ผลการวิจัยในครั้งนี้เสนอมุมมองเกี่ยวกับทุนของผู้ค้าชายแดนรายย่อยแตกต่างจากการศึกษาที่ผ่านมา ซึ่งมักจะมองผู้ค้าชายแดนรายย่อยบนฐานคิดว่า “เป็นปัญหา” หรือภายใต้แนวคิดของความมั่นคงของชาติเป็นหลัก ดังนั้นส่วนใหญ่จึงมุ่งศึกษาเกี่ยวกับปัญหาที่ดำรงอยู่และผลกระทบจากกิจกรรมการค้าชายแดน (อรรถณัฐ วันทนะสมบัติ, 2561) การแก้ไขและป้องกันการการค้าชายแดนที่ผิดกฎหมาย (พฤกษ์ เถาถวิล และ เนตรดาว เถาถวิล, 2561) การสนับสนุนทางเศรษฐกิจสังคม และการให้ความช่วยเหลือในฐานะผู้ขับเคลื่อนเศรษฐกิจชายแดน (ประสิทธิ์ ลิปรีชา และ สงกรานต์ จันทะคาด, 2561) พัฒนาการและการจัดการจุดผ่อนปรนการค้า (Lertchavalitsakul, 2018) กลไก เครือข่ายและระบบความสัมพันธ์ในการจัดการจุดผ่อนปรนการค้า (Rattanasuteerakul, 2019) รวมถึงผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่ในพื้นที่ชายแดนที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐ (Panyakaew, 2020) เป็นต้น แต่บทความนี้เสนอภาพ “ทุน” ของผู้ค้าชายแดนรายย่อยบนฐานของเงื่อนไขและปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้กิจกรรมการค้าชายแดนสามารถดำเนินต่อไปได้ สะท้อนถึง

ปรากฏการณ์ของการไม่สยบยอม การต่อสู้ต่อรองกับอำนาจที่กดทับอยู่ จากผลการวิจัยที่พบว่า กิจกรรมการค้าชายแดนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกลไกรัฐและปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุน และ กิจกรรมการค้าที่หล่อหลอมชีวิตทางเศรษฐกิจสังคมของผู้คนในเมืองชายแดน แม้การเข้าสู่สนามของผู้ค้าชายแดนรายย่อยจะทำให้ชีวิตของพวกเขาประสบปัญหาที่ย่งยากจากการกำกับควบคุมชายแดน และการเลื่อนไหลของความสัมพันธ์ระหว่างทุน แต่มีผู้ค้าชายแดนรายย่อยที่ไม่ได้ยอมจำนนอย่างสิ้นเชิง ในทางกลับกันได้พยายามจัดการกับปัญหาด้วยการปรับตัวกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคมในสนามของการค้าชายแดนเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีกว่า หรือแสวงหาโอกาสที่ดีขึ้นของชีวิต ดังที่ Arjun Appadurai (Appadurai, 2014) เสนอว่า กระแสโลกาภิวัตน์ รัฐชาติไม่สามารถควบคุมการเคลื่อนย้ายพรมแดนของผู้คน อุดมการณ์ ทุน ข่าวสารและเทคโนโลยี สะท้อนถึงการถูกลดทอนความสำคัญหรืออำนาจรัฐ ในขณะที่ Walker (2009) กลับมองว่า รัฐมีการกำกับควบคุมการค้าชายแดนที่เข้มงวดและด้วยวิธีการที่หลากหลายขึ้น เช่น การเปิดให้มีจุดผ่านแดนเพิ่มขึ้น แต่มีการจัดตั้งด่านตรวจทั้งคนและสินค้าที่เข้มงวดขึ้น ซึ่งเป็นความพยายามเพื่อรักษาผลประโยชน์ของรัฐ และตั้งข้อสังเกตว่าปฏิบัติการของรัฐที่เข้มข้น ส่งผลต่อการทำมาหาเลี้ยงชีพของผู้ค้าชายแดน รวมถึงมาตรการการปิดกั้นชายแดนที่เป็นอีกแรงกดดัน อันทำให้ชีวิตของผู้ค้าชายแดนต้องเผชิญและต่อรองเพื่อความอยู่รอด

แม้กิจกรรมการค้าชายแดนจะเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจที่เปิดโอกาสให้ผู้คนสามารถเข้าถึงและ คว้าใช้ประโยชน์ได้ แต่จุดอ่อนปรนการค้าชายแดนก็มีระเบียบ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ อันเกิดจากการควบคุม และกำกับจากอำนาจรัฐส่วนกลาง รัฐท้องถิ่น ที่มีการดำเนินการอย่างเคร่งครัด นอกจากนั้น ภายใต้ มาตรการการปิดกั้นชายแดนภายใต้สถานการณ์การระบาดของโรคติดต่อร้ายแรงทำให้กิจกรรมการค้า ชายแดนระดับพื้นที่ถูกเบียดขับออกจากระบบการค้าชายแดนอย่างเป็นทางการ แต่ผู้ค้าชายแดนราย ย่อยเหล่านี้ก็สามารถจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้ในระดับหนึ่ง โดยอาศัยทุนที่ตนเองครอบครองที่ สำคัญ คือ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

จากการศึกษาพบว่า “ทุน” ที่ผู้ค้าชายแดนรายย่อยครอบครอง มีลักษณะสำคัญอยู่ที่การ แลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน แต่ทั้งนี้ระดับของผลประโยชน์ที่ได้รับมีความแตกต่างกัน การใช้ทุน ในอดีตยังคงพึ่งพิงกับองค์กรอย่างเป็นทางการในแนวดิ่ง เพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้ ซึ่งเป็นภาพของ การค้าชายแดนที่ไม่สามารถทำให้หลุดโง่ได้ อย่างไรก็ตามความเลื่อนไหลของทุน ผู้คน สินค้า รวมถึง ข้อมูลข่าวสารเริ่มทำให้การพึ่งพิงทุนในแนวดิ่งเริ่มลดน้อยถอยลงและถูกแทนที่ด้วยทุนในแนวระนาบ มี ลักษณะสำคัญอยู่ที่การเกาะเกี่ยวและเชื่อมโยงถึงกันด้วยความสัมพันธ์ในแนวราบ ที่เชื่อมโยงกันด้วย สามปัจจัยหลัก ประกอบด้วย เครือข่ายความสัมพันธ์ (Networks) บรรทัดฐานทางสังคม (Norms) และ ความไว้วางใจของผู้คน (Trust) นอกจากนี้ ยังมีโครงสร้างของสังคมที่สร้างขึ้นจากรวมตัวของกลุ่มของ สมาชิกของเครือข่ายที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันโดยมีความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ทางสังคมใน

รูปแบบต่าง ๆ เช่น ความเป็นเพื่อน ญาติพี่น้อง หรือเป็นผู้มีประสบการณ์เหมือน ๆ กัน เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมเหล่านี้ได้ทำหน้าที่เสมือนที่พึ่งที่ให้การช่วยเหลือกลุ่มผู้ค้าขายแดนเมื่อต้องพบเจอกับปัญหาและความยากลำบากเพื่อให้อยู่รอดได้ ตลอดจนเป็นตัวเชื่อมช่องทางการสื่อสารระหว่างกลุ่มผู้ค้าขายแดนรายย่อย กลุ่มผู้ซื้อ และรัฐ ซึ่งด้านหนึ่งเพื่อขับเคลื่อนกฎระเบียบข้อบังคับของรัฐให้สามารถดำเนินไปได้อย่างเหมาะสม และสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข

สรุป

ทุนเศรษฐกิจและทุนสังคมเป็นทุนที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะด้วยมาตรการปิดกั้นชายแดนที่ทำให้ผู้ค้าขายแดนรายย่อยแสวงหาช่องทางเพื่อดำเนินการค้าต่อไปได้ ทุนสังคมจึงถูกดึงขึ้นมาเพื่อสนับสนุนในกิจกรรมการค้า รวมถึงการระดมทุนผ่านทุนเศรษฐกิจ เพื่อประดับประดาการค้าให้ผ่านพ้นไปได้ในห้วงวิกฤต ซึ่งทำให้ได้ข้อค้นพบว่า แม้ในห้วงวิกฤตเศรษฐกิจผู้ค้าขายแดนรายย่อยยังสามารถนำเอาทุนสังคมและทุนเศรษฐกิจมาใช้ในการปรับตัว ต่อสู้ต่อรองเพื่อโอกาสทางเศรษฐกิจและเพื่อจัดการกับปัญหาที่ต้องเผชิญได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่นเดียวกับทุนวัฒนธรรมที่แม้จะเห็นร่องรอยเพียงเล็กน้อยผ่าน “เครือข่ายทางสังคม” ที่ส่งผลให้การใช้ทุนวัฒนธรรมมีความเข้มแข็งและหนักแน่นในปฏิบัติการเพื่อปกป้องกิจกรรมการค้าชายแดนเอาไว้ และยังแสดงให้เห็นว่า แม้ผู้ค้าขายแดนรายย่อยจะถูกปิดกั้นการค้าดำเนินกิจกรรมการค้าชายแดน แต่ก็สามารถสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้ค้าขายแดนผ่านพื้นที่ทางสังคมเช่น วัด ถึงแม้ว่าขนาดของของเครือข่ายความสัมพันธ์จะยังไม่กว้างมากนักด้วยความที่ถูกปิดกั้นการค้าอยู่ก็ตาม ปฏิบัติการโดยใช้ทุนดังกล่าวเหล่านี้เป็นข้อค้นพบที่คาดไม่ถึงว่าผู้ค้าขายแดนรายย่อยซึ่งเป็นผู้ประสบชะตากรรมจากมาตรการปิดกั้นชายแดนโดยรัฐจะสามารถนำเอาทุนสังคม และทุนเศรษฐกิจ ตลอดจนทุนวัฒนธรรมและทุนสัญลักษณ์มาใช้ในปฏิบัติการได้เป็นอย่างดี จนส่งผลให้มีศักยภาพในการต่อรองเพื่อแก้ไขปัญหาและก้าวข้ามอุปสรรคปัญหาต่าง ๆ อันเกิดขึ้นในสนามของการค้าชายแดน เพื่อการยอมรับและมีตัวตนในสนามของการค้าชายแดนมากยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. ผลการวิจัยได้ให้มุมมองที่นำไปใช้ในการประกอบการกำหนดนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่ชายแดนที่ตั้งอยู่บนฐานความเข้าใจวิถีชีวิตและสังคมวัฒนธรรมของความเป็นชายแดน เนื่องจาก การที่จะส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดนให้ก้าวหน้าต่อไปนั้น จำเป็นต้องอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น ที่จะช่วยเป็นพลังเสริมหนุนให้การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจดำเนินไปได้อย่างสะดวก รวดเร็ว และมั่นคง ซึ่งแนวทางและนโยบายการพัฒนาพื้นที่ชายแดนของรัฐ

ไทยในปัจจุบันนั้น ส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน และการพัฒนาทางเศรษฐกิจเพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ หากโครงการพัฒนาทางสังคมวัฒนธรรมยังมีอยู่น้อยเมื่อเปรียบเทียบกับการพัฒนาเศรษฐกิจ จึงควรให้มีการส่งเสริมพัฒนาสังคมวัฒนธรรมให้มีความสมดุลมากยิ่งขึ้น หากรัฐให้ความสำคัญกับบริบทความเป็นท้องถิ่น ย่อมเท่ากับเป็นการเพิ่มศักยภาพและโอกาสในการต่อสู้ ต่อรอง ในกระแสทุน ผ่านการปรับใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อทั้งผู้ค้าชายแดน ชุมชน และรัฐ

2. รัฐควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพผู้ค้าชายแดนรายย่อยในพื้นที่การค้าชายแดนให้มีโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรและโอกาสทางการค้ามากขึ้น เพราะการค้าในพื้นที่ชายแดนที่รัฐให้การสนับสนุนส่งเสริม ผู้มีบทบาทนำมักเป็นกลุ่มทุนหรือผู้ประกอบการขนาดกลางและขนาดใหญ่ทั้งจากภายในและนอกพื้นที่ ส่วนผู้ค้ารายย่อยยังมีส่วนร่วมในระบบการค้าชายแดนที่เป็นทางการน้อย ดังนั้นรัฐจึงควรส่งเสริมการค้าที่มีผลกระทบต่อการเศรษฐกิจชุมชนในวงกว้างโดยการกระจายทรัพยากรให้ไปทั่วถึงกลุ่มผู้ค้ารายย่อยที่มีความสัมพันธ์ส่วนตัวแบบเครือญาติ ถือเป็นทุนทางสังคมที่สามารถนำมาต่อยอดในกิจกรรมทางเศรษฐกิจการค้าชายแดนได้ แต่ผู้ค้าชายแดนรายย่อยยังขาดความรู้ความเข้าใจในระเบียบการทำธุรกิจการค้าชายแดน ดังนั้นรัฐจึงควรส่งเสริมโอกาสด้านการค้าให้กับผู้ค้ารายย่อยในลักษณะของการให้ความร่วมมือ และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มากกว่าการค้าเพื่อการแข่งขัน

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษากระบวนการสร้างความสัมพันธ์ในระดับท้องถิ่น ด้วยนครพนมตั้งอยู่ในเส้นทางคมนาคมตามแนว EWEC ซึ่งเป็นเส้นทางที่เชื่อมโยงประเทศเพื่อนบ้านเข้าด้วยกัน ถือเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญในการเชื่อมโยงการค้า การทำการค้าระหว่างกันจึงไม่ได้จำกัดอยู่ในกลุ่มของคนไทยกับคนลาวเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงผู้ค้าประเทศเพื่อนบ้านอื่น ๆ หากสามารถสร้างความสัมพันธ์กับผู้ค้าในประเทศเพื่อนบ้านได้เท่ากับเป็นการเพิ่มโอกาสทางการค้า

2. ควรนำผลที่ได้จากการวิจัยในครั้งนี้ ไปปรับใช้ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง “ทุน” ในระบบเศรษฐกิจและสังคมรูปแบบอื่น เพื่อหาข้อสรุป ข้อโต้แย้งในทางทฤษฎี เพื่อนำไปสู่การสร้างคำอธิบายในเชิงทฤษฎีต่อปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมยุคปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- กรมการค้าต่างประเทศ. (2563). *คู่มือการค้าชายแดนกับประเทศเพื่อนบ้าน*. กรุงเทพฯ: กรมการค้าต่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์.
- จักรกริช สังขมณี. (2551). พรมแดนศึกษา และมานุษยวิทยาชายแดน: การเปิดพื้นที่ สร้างเขตแดน และการข้ามพรมแดนความรู้. *วารสารสังคมศาสตร์*, 20(2), 209–266.
- จักรกริช สังขมณี. (2559). พรมแดนของวิถีวิทยา/วิถีวิทยาที่พรมแดน. *วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา*, 31(1), 2–22.

- จักรพันธ์ ชัดชุมแสง. (2563). *แมสสอค เชียงของ เศรษฐกิจ การพัฒนา และชีวิตของผู้คนในพื้นที่ชายแดนไทย-พม่า-ลาว*. ใน วสันต์ ปัญญาแก้ว (บรรณาธิการ). เชียงใหม่: วนิตการพิมพ์.
- ชาย โพธิ์สีตา. (2552). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- นิลวดี พรหมพักพิง และคณะ. (2563). *ผู้หญิง ชาติพันธุ์ ผู้ค้ารายย่อยในตลาดนครพนม*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์วิจัยและนวัตกรรม.
- บุศรินทร์ เลิศชลิตสกุล. (2561). พื้นที่กฎเกณฑ์ การต่อรองและการเปลี่ยนแปลงความหมายของสินค้าในการค้าข้ามพรมแดนไทย-เมียนมา. *วารสารสังคมศาสตร์*, 30(2), 137–176.
- ประสิทธิ์ ลิปรีชา และสงกรานต์ จันทะคาด. (2561). การค้าชายแดนกับความ (ไม่) มั่นคงในชีวิตมนุษย์พื้นที่ชายแดนบ้านฮวก. *วารสารสังคมศาสตร์*, 30(2), 15–55.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2559). ปัจฉิมบท: พรมแดนของวิธีวิทยา วิธีวิทยาที่พรมแดน. *วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา*, 35(1), 198–211.
- พฤกษ์ เกาถวิล และเนตรดาว เกาถวิล. (2561). “ในระบบ” หรือ “นอกระบบ” พลวัตและความกำกวมของการค้าชายแดนในพื้นที่ชายแดนไทย – ลาว. *วารสารสังคมศาสตร์*, 30(2), 53–96.
- พฤกษ์ เกาถวิล. (2552). พื้นที่ของการดำรงชีวิตในการค้าชายแดน: เขตแดนรัฐ พื้นที่ในระหว่างภูมิศาสตร์แห่งการครอบงำ/ต่อต้าน. *วารสารศิลปศาสตร์*, ฉบับพิเศษ, 19–68.
- ยศ สันตสมบัติ. (2555). *ชนชายแดนกับการก้าวข้ามพรมแดน*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อรรถณัฐ วันทนะสมบัติ. (2561). พลวัตทางการเมืองกับการค้าชายแดนไทย-เมียนมา ที่แมสสอคจากยุคเศรษฐกิจมิดถึงเขตเศรษฐกิจพิเศษ. *วารสารสังคมศาสตร์*, 30(2), 15–51.
- อรัญญา ศิริผล. (2555). *ผู้ค้าจีนในชายแดนลุ่มน้ำโขง: เปิดเบื้องหลังการอพยพของคนจีนรุ่นใหม่เข้าสู่ชายแดนลุ่มน้ำโขง*. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อรัญญา ศิริผล. (2561). ผู้ประกอบการจีนรุ่นใหม่กับการเปลี่ยนวัฒนธรรมการค้าชายแดนภาคเหนือไทย. *วารสารศิลปศาสตร์*, 14(2), 139–157.
- Appadurai, A. (2014). Interview: Arjun Appadurai. *Globalizations*, 11(4), 481–490.
<https://doi.org/10.1080/14747731.2014.951209>
- Bourdieu, P. (1997). *The forms of Capital*. In *Education: Culture, Economy and Society*, edited by Halsey, Albert Henry, (pp. 241–258). Oxford: Oxford University Press.
- Egbert, H. (2006). Cross-border Small-scale Trading in South-Eastern Europe: Do Embeddedness and Social Capital Explain Enough?. *International Journal of Urban and Regional Research*, 30(2), 346–361. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2006.00668.x>

- Elsing, S. (2019). Navigating Small-Scale Trade Across Thai-Lao Border Checkpoints: Legitimacy, Social Relations and Money. *Journal of Contemporary Asia*, 49(2), 216–232. <https://doi.org/10.1080/00472336.2018.1551559>
- Gomez, Jr., José, E., Nittana, S., John, W., & Samuel, S. (2011). Reaching across the Mekong: Local Socioeconomic and Gender Effects of Lao–Thai Cross border Linkages. *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, 30(3), 3–25. Retrieved from <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/186810341103000301>
- Krainara, C, & Jayant, K. R. (2015). Cross-Border Trades and Commerce between Thailand and Neighboring Countries: Policy Implications for Establishing Special Border Economic Zones. *Journal of Borderlands Studies*, 30(3), 345–363. <https://doi.org/10.1080/08865655.2015.1068209>
- Laungaramsri, P. (2012). Frontier capitalism and the expansion of rubber plantations in southern Laos. *Journal of Southeast Asian Studies*, 43(3), 463–477. <https://doi:10.1017/S0022463412000343>.
- Lertchavalitsakul, B. (2015). Shan Women Traders and Their Survival Strategies on the Myanmar–Thailand Borderland. *Sojourn: Journal of Social Issues in Southeast Asia*, 30(3), 675–709. <https://doi.org/10.2307/24779766>
- Rattanasuteerakul, K. (2019). Traditional Customs: Mechanism/Network and Relationship System in Managing Transnational Workers of Local Communities. *Mekong–Salween Civilization Studies Journal*, 10(2), 35–58. Retrieved from <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jnuks/article/view/107185/149949>
- Rowedder, S. (2020). I Didn't Learn Any Occupation, So I Trade. *Sojourn: Journal of Social Issues in Southeast Asia*, 35(1), 31–64. <https://doi.org/10.2307/26883615>
- Sangkhamanee, J. (2006). Border River Community “At Large”: Mobility and Identity Construction of the Long-Distance Mekong Boat Traders. In: *The regional seminar “Regionalization of Development: Redefining Local Culture, Space and Identity in the Mekong Region. Luang Prabang”*, Lao PDR.
- Walker, A. (2009). *Conclusion: Are the Mekong Frontiers Sites of Exception?* In *On the Borders of State Power: Frontiers in the Greater Mekong Sub-Region*, edited by Gainsborough, Martin, (pp. 101–111). London: Routledge.
- Wilson, T., & Donnan, H. (1998). *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*. Cambridge: Cambridge University.

สัมภาษณ์

- ชูชาติ (นามสมมติ). (2563). ผู้ค้าขายแดนรายย่อย. สัมภาษณ์, 9 พฤศจิกายน.
- บั้งอร (นามสมมติ). (2564). ผู้ค้าขายแดนรายย่อย. สัมภาษณ์, 18 มีนาคม.
- ผ่อง (นามสมมติ). (2564). ผู้ค้าขายแดนรายย่อย. สัมภาษณ์, 4 มีนาคม.
- ม็อก (นามสมมติ). (2564). ผู้ค้าขายแดนรายย่อย. สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์.
- ลัดดา (นามสมมติ). (2564). ผู้ค้าขายแดนรายย่อย. สัมภาษณ์, 8 กุมภาพันธ์.
- สมเกียรติ (นามสมมติ). (2564). ผู้ค้าขายแดนรายย่อย. สัมภาษณ์, 26 เมษายน.
- สายใจ (นามสมมติ). (2564). ผู้ค้าขายแดนรายย่อย. สัมภาษณ์, 28 มกราคม.
- สุตา (นามสมมติ). (2563). ผู้ค้าขายแดนรายย่อย. สัมภาษณ์, 17 ธันวาคม.
- แสวง (นามสมมติ). (2564). ผู้ค้าขายแดนรายย่อย. สัมภาษณ์, 21 มกราคม.